

LA RAMADERIA EN LA HISTÒRIA PAGESA DE TORROELLA DE MONTGRÍ

Introducció

(...), hi viuen també una determinada quantitat de famílies de pagesia, més o menys lligades amb les masies de la rodalia o cultivant les peces immediates a la població. La majoria són establertes dins el nucli i les seves cases són sovint com petites cases de pagès; en els baixos hi ha la quadra amb el cavall, una o dues vaques, un vedell, una cria de porcs, i, al primer pis, hi viuen els pagesos. Així, no és pas estrany que passant pels carrers se senti sovint, darrera una portalada -aquestes cases sempre tenen una portalada amb un arc a sobre-, el fosc panteix d'una vaca o l'escatainar d'una gallina.

Josep Pla (1)

Aquesta descripció de Josep Pla, de segur inspirada en estades a la nostra vila, no fa pas massa anys, els més grans -i no tan grans- la podem recordar amb claretat i certa malenconia alhora.

A les darreres dècades els canvis han estat dràstics i Torroella ha deixat de ser el poble de pagès que fou durant segles, on l'activitat agrícola i ramadera formava part substancial de l'economia de les llars.

Per a aquest article, he extret i agrupat cronològicament les poques dades, notes i cites que fan referència a qüestions relacionades amb la ramaderia i que he trobat a la bibliografia sobre Torroella de Montgrí. Les fons es detallen a peu de pàgina.

Pel que fa a temps més recents, ha estat fonamental el saludable exercici de fer petar la xerrada amb pagesos de la rodalia.

Hem de tenir en compte que, al nostre municipi, no podem parlar de ramaderia pròpiament, és a dir, com un sector especialitzat en la cria i el comerç d'una determinada espècie, fins fa ben poc. Al llarg dels segles la cria familiar de bestiar ha constituït únicament una part complementària de l'explotació agrícola.

Haig de dir també, que hi ha una manca total de referències escrites sobre aquest tema. Espero que aquest article contribueixi a conèixer una mica més la nostra història i a fer créixer l'estimació pels animals i la natura en general.

Els precedents antics: la domesticació i els primers ramaders

Es fa realment difícil definir amb concreció quan podem començar a parlar de l'home com a ramader. Al paleolític, l'home obté els aliments de la caça dels animals, però després de la darrera glaciació, quan el clima se suavitza i minven els grans ramats d'animals salvatges, l'home els domestica.

És, doncs, al neolític quan podem definir ja a l'home com a ramader. Lentament, l'activitat primordial deixa de ser la cacera, per ser-ho la domesticació dels animals. D'aquests, s'aprofita gairebé tot; ja sigui per alimentar-se (carn, llet), abrigar-se (pell, llana) o per a l'elaboració d'estris (ossos, banyes). De tot l'esmentat, ens n'han donat prou elements de judici els importants jaciments prehistòrics del Montgrí.

A l'edat del bronze l'home se sedentaritza, fixa la seva residència i l'agricultura es comença a diversificar, esdevenint la caça una activitat molt més secundària del que havia estat.

Al jaciment de la Fonollera es trobaren restes abundants d'animals domèstics, principalment ovins i caprins. És on, per primera vegada, podem parlar amb fermesa d'activitat ramadera a la zona del Montgrí.

A l'edat del ferro el desenvolupament continua amb l'establiment de poblats d'importància, començant l'intercanvi amb altres pobles. Els equins (cavall, ase) i els bovins (bou, vaca) són utilitzats -ja havien començat a ser-ho a l'època anterior- com a animals de tracció per al treball agrícola.

A la cultura ibèrica trobem ja descrites detalladament les diferents espècies domèstiques.

Les *vil.lae* de la cultura romana, cases de camp situades a les zones de conreu, són la base de les futures explotacions agro-pecuàries.

A tota l'edat mitjana, l'activitat agrícola ve centrada en el progressiu aprofitament de les terres de la plana. Els aspres de la muntanya, al mateix temps que com a conreus, serveixen com a terres de pastura per als ramats de la vila i dels pobles veïns.

El 1393 es constitueix la fira de Sant Andreu per privilegi reial. Parlem d'una època en què l'estructura econòmica de les famílies tendeix a l'autoabastament.

El 1502 el virrei Joan d'Aragó atorga uns capítols de bon govern sobre el bestiar del terme, a petició del síndic de la universitat de Torroella. (2)

El 1670, la mateixa universitat imposa una taxació dels caps de bestiar segons les terres conreades, per limitar els danys ocasionats per l'excessiu bestiar al terme municipal. (3)

A finals del segle XV i principis del XVI es constitueixen les primeres masies de la plana: mas Ral, torre Mirona, molí del Mig,... (4)

Als segles XVII i XVIII, l'activitat primordial dels pagesos continua essent l'agricultura. D'aquests segles daten les primeres cabanes utilitzades pels pastors dels molts ramats que pasturaven pel massís del Montgrí. (5)

El segle XIX: masos, ramats i pastures

Un fet primordial per a la pagesia d'aquest segle és la desamortització dels béns de l'església, que, juntament amb la cessió de terres comunals o la seva venda per part de l'ajuntament, fa que l'activitat agrícola -molt pròspera durant bona part del segle- es dirigeixi decididament cap a les terres de la plana. Una plana formada per grans extensions de zones humides i closes per a pastura.

Aquesta zona era dominada, cap a finals del segle XIX i principis del XX, per la família Robert, que hi edificà diferents masos (la Terrera, mas de l'Arbre,...). La propietat s'anà fragmentant a la primera meitat del nostre segle.

S'intensifica la producció d'usurdes i de blat de moro, amb el que suposen per a l'alimentació del bestiar, que ocupa part de les terres que havien estat arrossars, a causa de la seva prohibició per insalubritat l'any 1838.

Al cens del 1887, de 4.035 habitants, hi trobem 202 agricultors, 23 hortolans, 24 pastors, 323 propietaris i 2 veterinaris (6). Els pagesos són, per tant, el sector més important de la vila. S'hi ha de destacar el nombre de pastors, que ens poden indicar la quantitat de bestiar de pastura. També hi veiem ja l'existència de dos veterinaris.

Primitiu Artigas, el 1882, i en relació amb el que dèiem al paràgraf anterior, descriu el problema de la vegetació al Montgrí, conseqüència en part del gran nombre de ramats que hi pasturaven, i que xifra en unes 3.000 ovelles, 100 cavalls i unes 40 vaques. (7)

Evidentment, tant de bestiar pasturant a la muntanya bona part de l'any -el pla podia passar mesos inundat- exercia una pressió excessiva sobre la vegetació. A partir de 1882 s'inicia la repoblació forestal, la qual cosa limita l'activitat ramadera al massís.

La fira de Sant Andreu del segle XIX era considerada de molta importància i de gran volum transaccional per tota la pagesia de la comarca que hi venia a comprar o vendre, pollins principalment. Segons Audivert, a part de la de Sant Andreu, se celebraven a Torroella tres fires més per Sant Isidre, Sant Jaume i Sant Mateu. (8)

Per les cròniques d'Andreu Sàbat, al segle XVII, i de Caresmar, al XVIII, es pot deduir el renom que devia tenir la mel i també la producció de cera al Montgrí. Cito aquest fet ja que els ruscs són considerats actualment una part més de la producció ramadera.

La primera meitat del segle XX: la importància de la tracció animal

Ja a principis de segle, la població pagesa havia sofert un descens respecte del cens del 1887. Al 1900, hi trobem 515 persones dedicades a feines agrícoles. En tota llar pagesa no hi falta el cavall o l'euga, una o dues vaques, truges, l'aviram i els conills; tots en poc nombre i en corts tancades, a causa de l'aprofitament intensiu de la terra i al progressiu descens de vessanes dedicades a pastures naturals a la plana.

Com dèiem a la introducció d'aquest article, l'activitat ramadera, encara que important per a l'alimentació de les famílies (carn, llet, ous), és una activitat secundària i molt diversificada.

L'especialització anirà arribant de mica en mica. Un exemple d'intent local per incentivar aquesta especialització el trobem en el Concurs de petita ramaderia, que convocà el 1921 el Sindicat Agrícola de Torroella de Montgrí. En aquest concurs es distingiren amb premis en metàl·lic (de cent, cinquanta i vint-i-cinc pessetes, que a ulls d'ara semblen grotescos) els millors exemplars de gallines, conills, oques i ànecs. Presidia el jurat el manescal Dr. Marull, pare del ja mort Dr. Ricard Marull que tothom recorda. (9)

En aquests temps que ara rememorem, el bestiar fonamental són els equins. Cavalls, ases i mules són utilitzats com a elements de transport, però principalment com a animals de treball. En converses amb els meus difunts avi, Dr. Jaume Pagès i Bassach (nascut l'any 1900 al mas d'en Jomba), i pare, Dr. Josep Rufí i Solà, ambdós veterinaris, vaig poder copsar aquesta importància. La feina del veterinari era primordialment tenir cura del bon estat dels animals, principalment les seves extremitats. Una medicina veterinària sense fàrmacs i a base de aigües d'herbes, sangnies, emplastres i receptes de farmàcia.

Aquest bestiar era, doncs, el que donava importància a la fira de Sant Andreu. Fira que ocupava la totalitat de la banda esquerra del passeig i que alguns anys, fins i tot, girava al capdavant cap a l'altre. Era una fira de poltres, principalment. També hi tenien cabuda vedells i truges, però el negoci fonamental era el del bestiar de peu rodó (artiodàctils) i no el de peu forcat (perissodàctils). Godalls, aviram, ous,... eren portats al mercat setmanal per a la seva venda.

Hi ha qui recorda encara importants eugassades com la de la torre Ponsa, que pasturava part de l'any al pla de l'Estartit. També n'hi havia al Pinell o a masos de municipis veïns, com la casa Nova a Bellcaire o el mas Carles a Pals, amb fenomenals exemplars de raça bretona i belga o ases de raça catalana.

El vaquí era tingut com a productor de carn i per a la cria de vedells; no com a productor lleter. La situació anirà evolucionant al llarg del segle. Es criaven vedelles, potser portades d'altres indrets i que aspiraven a ser vaques lleteres, però amb la singularitat que durant les primeres cries o lactacions no eren gairebé munyides, sinó que eren només els vedells els qui mamaven de la vaca. Posteriorment eren venudes als negociants que les portaven a vendre per produir llet a les vaqueries de Barcelona i ciutats dels voltants.

Aquests temps són l'època esplendorosa dels negociants de bestiar, d'entre els quals podríem citar Joaquim Bagudà (pare de l'actual), Vilà («Jana»), Sais («el borni») i Ametller de Pals. Tant compraven com venien, segons conveniència i mercat.

Un altre fet curiós era el que s'anomenaven parades, cases on hi havia un o dos braus i on els pagesos -propietaris d'unes poques vaques- portaven les vaques a menar (fer cobrir pel brau). Aquest sistema de reproducció es feia servir també per als cavalls, amb una parada de sementals equins (propietat de l'estat), durant una part de l'any, a la carretera de l'Estartit. Es pagava una taxa.

A Torroella hi havia parada de braus a can Bagudà, a dalt a la dreta del passeig. Els braus, impressionants, eren exposats davant mateix el dia de la fira, per a admiració de tothom.

D'aquell temps, en Quimet Bagudà encara recorda les anades a Sant Jordi Desvalls, a peu, conduint grups de bestiar per ser embarcats al tren cap a Barcelona. Els camions vindrien més tard.

Són d'aquesta meitat de segle, als anys vint i trenta, les primeres importacions de braves (vedelles prenyades per primera vegada) holandeses per a la producció lletera. (10)

Dels anys quaranta fins avui: la regressió. El sector de la llet

La meitat del segle XX marca una transició important en la ramaderia: del cavall a la vaca com a animal destacat en l'economia pagesa. Tot en estreta relació amb dos factors: l'augment de tractors i maquinària agrícola i, per altra banda, l'increment del consum de llet i productes lactis.

L'ús de les cantines ha decaigut en favor dels tancs refrigeradors.

Als anys de post-guerra, l'economia pagesa depenia encara de fer criar les eugues i vendre a bon preu els pollins (petits animals de peu rodó) a la fira de Sant Andreu. Són uns bons anys per al conreu de l'arròs (un dels millors anys fou el 1951), però el bestiar estava en decadència. En una edició dels premis Moragas de l'Obra Social Agrícola de la Caixa de Pensions, el 1948, on es premiaren diferents explotacions agro-pecuàries de la zona del Montgrí, els apartats referents a vaquí de llet i a produccions porcines eren declarats deserts, cosa que sembla incompreensible. L'explicació ens venia donada a les conclusions del jurat:

Quedaron señalados ya los motivos que han llevado al ganado vacuno a la situación difícil, casi desesperada, en que se encuentra hoy en el Ampurdán. De los antiguos prados va echándolo el arroz, y los henos y los demás piensos que producen las demás tierras cultivadas, en la actual coyuntura, alcanza en el mercado mejores precios de lo que es capaz de pagar la vaca. Por tal motivo, éstas desaparecen cada día más y las que quedan se mantienen más por tradición y por la necesidad de disponer de estiércol que por otra cosa. (11)

En aquestes conclusions es preveia, però, una millora de la situació present amb una major importància de la producció lletera, una millora genètica dels animals i un millor sistema d'explotació. Ho afavoriria la concentració creixent d'habitants a Barcelona i el seu entorn. De fet, així va succeir.

Si fem una descripció panoràmica del període de què parlem, veiem que són temps de canvis, no només per a l'agricultura sinó per a tots els sectors. La irrupció del turisme a la nostra costa provocarà canvis sobtats en la població activa i, sobretot, la disminució de la pagesia.

Així, a l'Estartit previ al turisme, la població tenia una economia fruit de diferents activitats com la pesca, l'agricultura i el bestiar. Excepte els masos i tres o quatre propietaris agrícoles més grans, la resta vivia practicant la pesca fins al matí, que era quan anaven a treballar la terra a les poques vessanes que tenien, on solien fer esplèndids suquets. També posseïen, alguns, una o dues vaques, porcs i aviram. Al carrer de Santa Anna, encara podem trobar corts i estables buits amb la seva forma primitiva.

A l'altra banda del Montgrí, moltes vegades oblidada, a Sobrestany, a la Bolleria i als masos (torre Ferrana, mas Cremat), els pagesos feien pasturar el bestiar per les closos d'aquella plana, també arrossera.

Com es va iniciar la prosperitat del sector de la llet? A la dècada dels cinquanta es comença a munyir en quantitat. Primer a mà, però de seguida arribaren les primeres munyidores mecàniques. La llet era recollida diàriament en cantines pels camions -encara no existien els tancs refrigeradors-. Hi havia diferents punts de recollida on els pagesos portaven les cantines a peu, amb carro, carretó o amb les antigues Vespa.

La primera companyia que va recollir fou ILDASA (Indústries Làctees del Ampurdán SA), per a l'elaboració de formatges; però, aviat començà una competència de companyies per a la recollida. La RAM la inicià l'any 1962, després DANONE,...

ILDASA requeria una llet de qualitat, cosa difícil d'aconseguir en una època sense refrigeradors i on part de la recollida era del vespre abans. Encara és del meu record de marrec la recollida que es feia al passeig a cal meu oncle Carles Pagès i Bassach («Carles de la Claretà», en referència a la seva mare), de bon matí i, sobretot, la fressa metàl·lica de les cantines al topar les unes contra les altres.

Les produccions lleteres anaren creixent com a conseqüència, en part, de la millora genètica a partir de la difusió de la inseminació artificial, amb dosis seminals congelades (primerament s'havia realitzat amb semen fresc portat a

diari), introduïda pels veterinaris Dr. Pantaleó Lluell i Dr. Antoni Manich, equip al qual em vaig incorporar jo mateix al cap d'uns anys.

Aquesta clara especialització es plasmà en la celebració, durant la fira de Sant Andreu dels anys 1985, 1986, 1987 i 1988, dels concursos de bestiar boví de raça frisona. Era un retrobament amb el bestiar després de molts anys sense animals a la fira.

Una fira que en els darrers anys havia anat perdent importància com a fira de cavalls i s'havia dedicat totalment a la maquinària. Gràcies a aquests concursos ha guanyat, de nou, importància com a fira de vaquí lleter i ha vist treballar novament els darrers negociants locals, com Pujades («Gandaia»).

Amb el creixement de la vila i l'augment de caps de bestiar entre els ramaders que queden, les explotacions passen a la perifèria i es modernitzen.

Hem de tenir en compte que de 515 persones dedicades a l'agricultura l'any 1900, en trobem unes 400 el 1970 i unes 180 al cens del 1986. D'aquest conjunt, bona part es dedica actualment a l'agricultura exclusivament i una tercera part, aproximadament, podríem considerar-la de ramaders. (12)

Situació present: dades i comentaris

En parlar del present és quan podrem concretar molt més la qüestió ramadera amb xifres i comentaris per sector. He desglosat els diferents tipus de bestiar posant, a part de les xifres del nostre municipi, les del Baix Empordà, les de les comarques de Girona i les de Catalunya, per poder-ne tenir una visió de conjunt.

Aquestes dades s'han d'interpretar amb reserves. Són extreptes de l'avanç de dades del Cens Agrari del 1989 i les he comparat amb el cens de llibres d'explotació ramadera, obligatoris en tota explotació.

A sota de cada taula hi trobareu el nombre d'explotacions de bestiar.

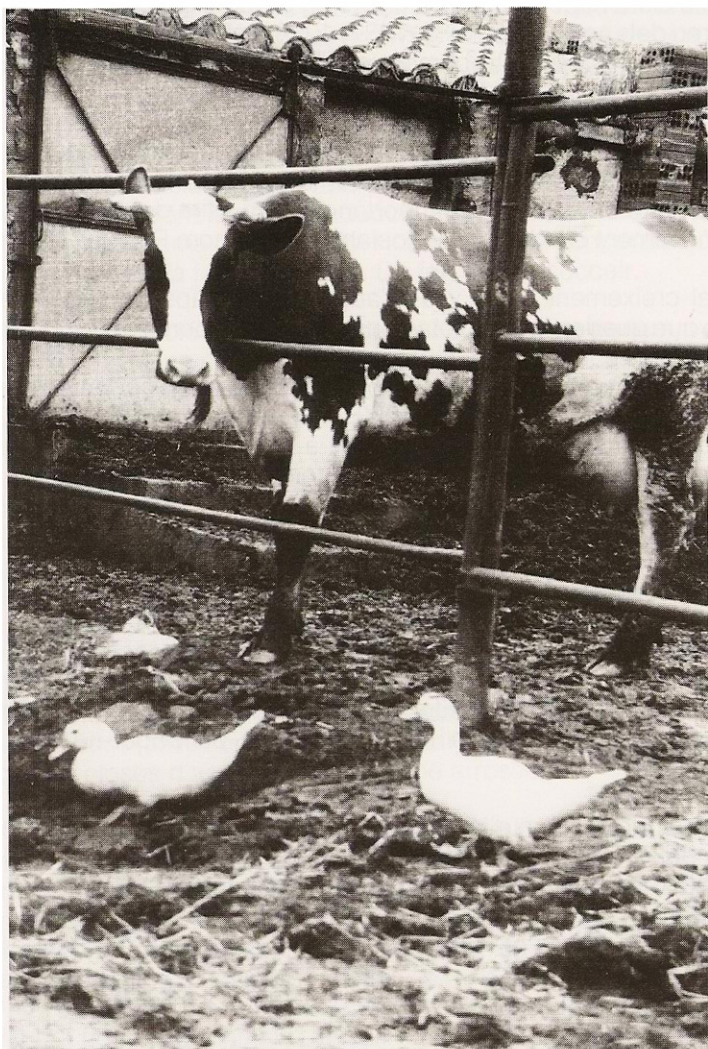
En principi, són dades que s'han de considerar lleugerament per sota del nombre real de caps.

Nombre d'explotacions censades amb ramaderia i sense ramaderia

	Total	Amb ram.	Sense ram.
Torroella	207	73	134
B. Empordà	2446	1189	1257
Girona	16380	7972	8408
Catalunya	113555	32170	81385

Una dada a considerar és que de les 73 explotacions existents amb ramaderia, 71 són amb terres i 2 sense terres. Això es pot interpretar com que l'existència d'explotacions ramaderes possibilita indirectament el conreu de part de les terres per a aprofitament dels animals i posterior transformació en productes alimentaris.

La inexistència de ramaderia podria fer no rendible la sembra de bona part de les terres i la seva transformació en erms.

Als masos encara podem veure la convivència de diferents espècies domèstiques (fotografia del mas Marquès).

Bovins

	de llet	Vaques altres	- de 12 mesos	Altres 12-24	+ de 24
Torroella	265	0	11	42	347
B. Empordà	6699	249	496	1796	11913
Girona	53950	17538	6565	13315	73598
Catalunya	129370	38254	19156	46525	346434

Tots aquests efectius estan repartits en només 17 explotacions lleteres. Amb dades actuals, el nombre d'animals seria sensiblement superior: unes 390 vaques. Una quantitat de vaques no molt superior a fa trenta anys, però amb una distribució que feia que, abans, hi haguessin molts més ramaders amb moltes menys vaques.

Com podem apreciar, la importància de les vaques de carn és nul·la tot i l'existència d'alguna vaca dedicada a la cria de vedells.

Totes les explotacions són granges excepte tres o quatre al nucli de la vila, en règim d'estabulació fixa.

La raça és la frisona, millorada amb braus d'origen canadenc i dels Estat Units. També se l'anomena frisona Holstein.

A causa del baix preu actual dels vedells i de la llet -per sota d'unes divuit o vint pessetes respecte a fa dos anys- moltes de les vaques són creuades per inseminació artificial amb braus d'aptitud càrnia (xarolès, llimosí, blanc-blau belga), ja que s'obté un major guany per la venda del vedell.

El nombre d'explotacions de vedells d'engreix és de 8.

Oví - cabrum

	Ovins		Cabrum	
	ovelles	d'altres	mares	altres
Torroella	2208	485	42	0
B. Empordà	26774	9145	1834	598
Girona	147893	50594	9782	2077
Catalunya	702677	257455	56985	9700

El nombre d'explotacions és de 14. El cens d'avui seria de 2.500 ovelles i 140 cabres.

Amb un futur incert a causa de la manca de cotització de la llana, el sector depèn de la carn i, sobretot, de les subvencions que fan possible la seva existència.

Porcí

Els efectius porcíns són molt difícils de quantificar. Varíen notablement segons l'època de l'any i el preu de mercat, que sol sofrir oscil·lacions continuades. Exposarem aquí els animals censats en mans de particulars.

	Truges	Reposició	Garrins	Altres
Torroella	43	18	10	636
B. Empordà	9503	1270	16531	51943
Girona	52712	6171	97507	430548
Catalunya	333649	57697	672198	2771817

D'explotacions, en tenim 37. També hi ha tres explotacions en règim d'integració, que poden suposar uns 3.000 porcs.

Conills, aviram, ruscs

	Aviram (milers)		altres	Conilles	Ruscs
	gallines	pollastres		mares	
Torroella	1	57	0	142	0
B. Empordà	41	487	13	3733	633
Girona	623	2211	771	42325	3388
Catalunya	601	222688	7904	285275	17436

L'aviram està concentrat en 5 explotacions censades. De conills en trobem 3 explotacions.

Hem de tenir en compte, pel que fa a la petita ramaderia, que és molt difícil de quantificar. Podem trobar un nombre alt d'animals fora del cens o en explotacions paral·leles.

De ruscs no en tenim cap de censat. Si ho recordeu, dèiem que als segles XVII i XVIII la mel i la cera del Montgrí eren molt apreciades. Paradoxal!

Equins

	Caballí	Altres
Torroella	7	5
B. Empordà	188	31
Girona	2843	536
Catalunya	9235	2061

Hi hem de sumar uns vint-i-cinc cavalls d'una hípica de l'Estartit. També hem de suposar una població flotant de temporada.

La majoria són, doncs, animals de monta per al lleure. Existeixen, però, encara animals utilitzats per al treball agrícola, tres si no ens equivoquem: el cavall de Rafael Bou («Gaspar»), l'eugueta (com diu ell mateix) de Miquel Calabús i la burra de l'Escarrà. Si mai els veieu treballar, gaudiu-ne: marquen la fi d'uns temps.

Josep M. Rufí i Pagès
Veterinari

- (1) Josep Pla. Àlbum de Fontclara; l'Herència.
- (2) Papers del Montgrí, núm. 3. Els pergamins municipals.
- (3) Papers del Montgrí, núm. 8. L'activitat agrícola al Montgrí.
- (4) Josep Vert. Conferència al Museu del Montgrí i del Baix Ter, el 14 d'abril de 1988.
- (5) Andreu Sabat. Història de Santa Caterina. 1672.
- (6) Joan Radressa. L'agricultura torroellenca d'ara fa cent anys. Aparició de la fil·loxera.
- (7) Primitiu Artigas. Memòria relativa a la excursió forestal a Girona.
- (8) Marcel·lí Audibert. La torroellenca fira de Sant Andreu a principis de segle.
- (9) Emporion, núm. 156. El concurs de petita ramaderia al Sindicat Agrícola de Torroella.
- (10) Per a l'elaboració d'aquesta part han estat de gran utilitat els testimonis de Quimet Bagudà, Joan Calabús i Joan Payet.
- (11) Premio Moragas 1948 en la zona agrícola de Torroella de Montgrí.
- (12) Per fer aquest capítol, haig d'agrair la paciència de Josep Puig i Pi, Joan Alenyà i Frigola i Miquel Payet, de Torroella; Joan Puig i Planas, de l'Estartit; Pere Riembau i Ballesta, del mas Cremat; i Sebastià Xifró, del mas Marquès.

Bibliografia consultada

AUDIVERT, Marcel·lí. «La torroellenca fira de Sant Andreu a principis de segle», a Llibre de la Festa Major de Torroella de Montgrí. Torroella, Comissió del Llibre de la Festa, 1974.

BUSQUETS-ROURA-CABREFIGA-BAGUDÀ-BOSCH. Economia agrícola de Torroella de Montgrí. Treball inèdit presentat al Concurs de treballs del Museu. 1988.

CAIXA DE PENSIONS. Premio Moragas 1948 en la zona agrícola de Torroella de Montgrí. Barcelona, Gráficas Marina, 1949.

«Concurs de petita ramaderia...», a Emporion. Núm. 130. Palafrugell, Ribas, 25 de juliol de 1920.

INSTITUT D'ESTADÍSTICA. Cens agrari 1989. Vol. 1. Avanç de dades. Barcelona, Generalitat de Catalunya, 1991.

MARTY, Sílvia. «Economia de Torroella de Montgrí...», a Llibre de la Festa Major de Torroella de Montgrí. Torroella, Museu del Montgrí i del Baix Ter - Comissió del Llibre de la Festa, 1991.

Papers del Montgrí. Núm. 2: El Museu del Montgrí i del Baix Ter. Torroella, Museu del Montgrí i del Baix Ter, 1983.

Papers del Montgrí. Núm. 3: Els pergamins municipals. Torroella, Museu del Montgrí i del Baix Ter, 1984.

Papers del Montgrí. Núm. 6: Introducció al medi natural del Montgrí i del Baix Ter. Torroella, Museu del Montgrí i del Baix Ter, 1987.

Papers del Montgrí. Núm. 7: Aproximació al patrimoni històric del Montgrí. Torroella, Museu del Montgrí i del Baix Ter, 1988.

Papers del Montgrí. Núm. 8: L'activitat agrícola al Montgrí. Torroella, Museu del Montgrí i del Baix Ter, 1989.

RADRESSA, Joan. «Torroella de Montgrí y sus fuentes de riqueza», a Revista de Palafrugell. Palafrugell, Palé, agost de 1969.

I també, he extret dades de l'Oficina Comarcal del Baix Empordà del Departament d'Agricultura Ramaderia i Pesca.

*HIGIA PECORIS
SALUS POPULI*